

DAVID DONNISON ELŐADÁSA*

Nyilvános előadás David Donnison 80. születésnapja
alkalmából rendezett ünnepségen.
University of Glasgow, 2005. október 26.

*Vándor: nincs előtted kitaposott ösvény.
Lépted nyomán lesz ösvénnyé a tér.*
(Antonio Machado)

Bevezetés

Arra szeretnék visszaemlékezni, hogy életem során hogyan fejlődött a munkaterületem, milyen hosszú távú változások történtek a szociálpolitika alapvető prioritásaiban és milyen változások mentek végbe a politika formálásában. A hatalmas rendszer és a politikai folyamatok olyan átalakulására gondolok, amelyek alakítják a politika által választott ösvényeket.

Minden generációban vannak olyan emberek, akik pontosan emlékeznek arra, hol voltak, mikor először hallottak olyan eseményekről, amelyek alapvető befolyást gyakoroltak a gondolkodásukra. Nem tudom megmondani, hol voltam, mikor meghallottam, hogy meggyilkolták John Kennedyt, de emlékszem annak a cirkálónak a hídjára, amin fiatal tengerészcadétként álltam, és az Indiai óceánt körülvevő meleg, fekete éjszakára, amin keresztül hajóztunk, amikor a rádióból meghallottam az 1945-ös választás eredményeit. Mindenki máshoz hasonlóan meglepett, de egyúttal le is nyugözött a hír.

Az 1930-as években felnövő iskolásként hallottam a Westminster elé vonuló munkanélküliek hiábavaló éhségmeneteiről, a megosztott Munkáspárt eredménytelen szavazatszerző próbálkozásairól, a fasizmus ellen elvesztett spanyolországi háborúról, a japánok Kínában elkövetett szörnyűségeiről, Mussolini Abesszínia ellen indított hódító hadjáratáról, és a nácik szakszervezeti aktivisták, szocialisták és zsidók ellen elkövetett borzasztó tetteiről – és arra a következtetésre jutottam, hogy a jó fiúk mindig veszítenek, és a rosszak győznek. Olvastam Yeats verseit, aki oly elevenen foglalta össze ennek az időszaknak a lényegét.

* David Donnison Lecture

Public Lecture and Reception to mark the 80th Birthday of Professor David Donnison Emeritus Professor and Senior Hon Research Fellow 6.00 pm on Wednesday 26 October 2005. The Western Infirmary Lecture Theatre, University of Glasgow.

„Vérszutykos ár csatangol s mindenütt
megfúl az ártatlanság ünnepe.
A jóknak nincs hite, a gonoszok
intenzitása véres szenvedély.”
(Nagy László fordítása)

Most végre a jó fiúk nyertek. Megnyertük az osztályharcot is?

Milliók éreztek ugyanígy. Mikor a hajóm hazatérve kikötött, 48 órás eltávozáson voltam és egy – Reading vasútállomásán rekedt – vonat folyosóján álltam, ami tömve volt álló katonákkal. Két fekete ruhás és keménykalapos civil sietett végig a peronon, azt keresve, hogy fel tudnak-e szállni valahol, majd megfordultak és azt mondták, hogy inkább elmennek egy első osztályú kocsiba. A mellett álló matróz kihajolt az ajtóból és utánuk kiáltotta: „Első osztály? Első osztály? Ha vége lesz ennek a háborúnak, akkor nem lesznek többé ezek az átkozott osztályok sem.” – visszhangzott a hangja az állomáson. Éreztem a folyosón álló összes ember felé áradó kimondatlan támogatását.

Szeretnék elmondani egy másik történetet is, amit néhány napja olvastam.

Egy személyi gondozási tervről van szó, amit nemrég készített egy korábbi hallgatónk. Képzeldjenek el egy könyvet tele szavakkal, képekkel, orvosi receptekkel, nevekkal és címekkel... az egész egy, a húszas évei elején járó fiatal nő – nevezzük Sandrának – érdekében készült. Sandrának gyakorlatilag nincsenek végtagjai és nem tud járni, felülni és önállóan enni. Két ember kell ahhoz, hogy az ágyból egy emelőszerkezettel a székbe ültessék, vagy hogy elvigyék az uszodába, amit rendszeresen látogat. A gondozói – egy átlagos héten legalább 9 szervezettől legalább 32-en jönnek hozzá – azt gondolták, hogy Sandra nem tud beszélni. De az előbb említett – már végzett – hallgatónk, aki Sandra érdekvédelmi tanácsadója¹, Sandrát és a szüleit hallgatva rájött, hogy több mint húsz olyan szót és hangot ismer, amelyeknek jelentése van, és amiket Sandra elég jól megért. Ezenkívül vannak reményei és félelmei, barátai, akikkel szeret együtt lenni, a jövővel kapcsolatos vágyai... A személyes gondozási terve elmagyarázza ezeket és még sok minden mást is: milyen ételeket lehet és milyeneket nem, milyen jellegű mozgások ártanak neki, milyen gyógyszerekre van szüksége, és még sok egyéb dologról is szó esik. A gondozási terv fényképekkel illusztrálva megmutatja, hogyan kell felemelni és mozgatni, és hogyan kell elvinni az uszodába. Ugyanilyen fontos, hogy összehozta a három tucat ápolónőt, szociális munkást és gondozót – akiknek többsége soha nem találkozott korábban egymással –, és segítette nekik megismerni egymást, segítette őket abban, hogy közösen találják meg, miként segíthetnék Sandrát legjobban abban, amit tenni szeretne. Mindez közösen érzett büszkeséggel töltötte el őket, mivel jobbá tették egy általuk megismert ember

¹ Az angol eredetiben *advocate*. Mivel a szónak, illetve az adott tevékenységnek nincs megszokott és elfogadott magyar megfelelője, ezt a kifejezést használom. Ugyanígy járok el a szó más alakú megjelenései – *advocacy movement, advocacy agency, advocacy service* – esetében is. (a ford.)

életét. És mivel a szervezetek változnak, a bennük dolgozók is cserélődnek, és Sandra szükségletei is változhatnak, folyamatos kapcsolatban kell a továbbiakban is lenniük, hogy rendszeresen módosíthassák a gondozási tervet.

A továbbiakban arról szeretnék beszélni, hogy ez a két történet, amelyet több mint hatvan év választ el, mégis miként kapcsolódik egymáshoz.

Politikák és hatalmi rendszerek

Menjünk először vissza 1945-be a vonaton álló katonákhoz. Miért voltak olyan dühösek? Több mint egy évszázadon át a nemesek – akik a földbirtokukból vagy valamilyen üzleti tevékenységből szereztek a pénzüket – voltak a politikai és polgári vezetőik. Még mindig ismerősen hangzanak a nagy nevek: a Cadburyk és Chamberlainek Birminghamban, a Rowntreek Yorkban, a Rathbone-ok Liverpoolban... A szociális közigazgatás és a szociális reform lehetőséget adott a hatalmi rendszerből lényegében kizárt nőknek, hogy vezető szerepet játszanak nemzetük történelmének alakításában: Josephine Butler, Florence Nightingale, Octavia Hill, Beatrice Webb, Eleanor Rathbone... olyan nevek, amiket még ma is nagyra tartunk. De rajtuk kívül is sok ezer olyan ember volt, akik nem lettek olyan híresek és kevésbé ismert helyeken tevékenykedtek.

A nemesi osztályba nem csak liberális hölgyek tartoztak. A Manchesteri Egyetem Közegészségtani Intézetében volt tudományos pályafutásom első munkahelye. Dr. Metcalfe Brown, az intézet professzora mesélt nekem arról, hogy kezdő egészségügyi szakértőként miként kapta meg az 1920-as években Kent egyik vidéki körzetében a tisztiorvosi állást. Az állásinterjún egyetlen kérdést tettek fel: „Vadászik?“, amire jó érzéssel azt válaszolta, hogy „Igen”. Hónapokkal később be kellett záratnia a helyi régi iskolát, aminek az épülete egyértelműen alkalmatlan volt emberi használatra. Az illetékes bizottság elnöke azonnal berendelte a város-házára és mikor meglátta, ezt mennydörögte: „Csak azért neveztük ki, mert azt mondta, hogy vadászni fog. Soha nem volt kinn a kutyákkal. És most be akarja zárni az iskolámat!” – azt az iskolát, amit az ő családja alapított és építtetett.

A politikát akkoriban uraló nemesi osztály sok tagját komolyan foglalkoztatta a szegénység. Szegénnytörvényeink a Tudor korszakig nyúlnak vissza és majdnem az összes szociális szolgálatunk e törvények keretében született. Még mindig magunkon viseljük ennek a múltnak a nyomait, Európában nálunk élnek a legtöbben rászorultság-vizsgálathoz kötött segélyeken. Egyetemünkön a szegénységkutatás az egyik legerősebb kutatási terület – és valószínűleg egész Európában nálunk folyik a legszínvonalasabb munka ezen a téren. Bár voltak humánus – akár forradalmi – reakciók is, de a szegénységre irányuló kiemelkedő figyelem mindig azt a hitet erősítette az emberekben, hogy a szociális problémák okai „ott másutt”, rajtunk kívül, más emberekben vannak, és ezeknek a más embereknek a hibái jelentik a „problémát”.

Az évszázadok folyamán különböző módon neveztük ezeket az embereket: „pauperek” a 19 század elején, de a század végén már „érdemtelen szegényeknek” nevezték a karitatív szervezetek azokat, akikkel nem kívántak bajlódni. A „szociálisan problémás csoport” megnevezést az eugenika hívei találták ki a 20. században; a „problémás családok” kifejezés a 2. világháború alatti években született; legutóbb pedig jött az „underclass”. A társadalomkutatások mindegyik elnevezést megcáfolták, bebizonyítva, hogy nem jelölnek világosan azonosítható csoportot. De mindegyiket gyorsan követte valamilyen új elnevezés, mivel ezek a címkék a használóik pszichológiai és politikai szükségleteit elégítik ki. Közben pedig a többiek, „bennünket”, ellentétes jelentésű szavakkal illetnek: „rendes, tisztességes, keményen dolgozó családok” az éppen használatos kedvelt kifejezés.

A nemesség elképzeléseiről és előítéleteiről képet kaphatunk a Skót Keresztényszocialista Unió 1909-ben Rothesay Hydroban tartott konferenciájáról készült jelentésben. A polgármester tartott egy beszédet és ebben azt mondta, hogy az ország jövője „azon múlik, hogy a nemzet akarata érvényesül-e a férfias jellem formálásában; hogy tiszteljük-e az olyan tulajdonságokat, mint a becsületesség, tisztesség, erkölcsösség, hűség és igazmondás, vagy a szabadság legitim megnyilvánulásaként elfogadjuk a henyélést, nemtörődömséget, csalást, mulatozást.” Egy másik szónok azt mondta, hogy „a csavargókat és naplopókat el kell különíteni és meg kell akadályozni, hogy másokat megfertőzzenek, különösen pedig a szaporodásukat kell meggátolni.” Sok más is elhangzott ugyanebben a szellemben – figyelmeztető jele ez annak, hogy könnyen ugyanarra az ösvényre tévedhettünk volna, amin később a nácik jártak. És tudjuk, hogy ebben az esetben mi lett volna Sandra sorsa.

A munkásosztály nagyon jól megértette, hogy mi történik. A „The Ragged Trousers Philanthropists”² olyan könyv, ami világosan leírja ezt. Beatrice Webb – akkor még Beatrice Potter néven – London East End városrészének nyomornegyedeiben töltve a tanulóidejét, egyszer elment egy főzésről szóló bemutatóra, ahol egy karitatív munkát végző hölgy arra tanította a munkásnőket, miként tudnak a zárás előtt a piacokon fillérekért megvásárolható halfejekből levest készíteni. Az előadását azzal fejezte be, hogy „Van valakinek kérdése?” Némi szünet után valaki hátulról megkérdezte: „Kik ették meg a halat?”

² Robert Tressell 1914-ben megjelent könyve (magyarul kb. „A szakadt nadrágos filantrópok”) az angol munkásosztály történetének egyik legautentikusabb leírása, egyúttal időtlen történet a szocializmusról, a politikai ébredésről és az osztályharcról. (a ford.)

A közszolgálati szakmák térnyerése

A 2. világháború után az átfogó jóléti állam felépítése nyomán sokan gondolták, hogy a teljes foglalkoztatás, a dolgozni nem tudóknak nyújtott megfelelő szintű szociális juttatásokkal együtt, megszünteti a szegénységet. Egy időre megváltozott a nyilvános viták hangneme. „Politikailag inkorrekt” lett volna, ahogy ma mondanánk, a szociális juttatások munkaösztönzésre vagy közmorálra gyakorolt hatásait firtatni, mikor a polgári vezetők azokról a korábbi bajtársaikról szónokoltak, akikkel együtt harcoltak az ellenséges bombatűzben. De ez nem tartott sokáig.

A változást az jelentette, hogy a nemességtől a közszolgálati szakmák vezetői vették át a hatalmat. Mikor a háború befejeződött, milliók tértek haza egy szétrombolt és csődbe jutott országba. Ennek ellenére megőrizték a tisztességes bérek fizetésével együtt kialakított teljes foglalkoztatást, és – a később elterjedt elnevezéssel – felépítettek egy „jóléti államot”. Az egész roszkatag rendszert egy kimondatlan, de hathatós egyezmény tartotta fenn. A paktum a szervezett munkások (azok az emberek, akik a tanulás, az egészségügyi ellátás, a nyugdíjak, a jogi szolgáltatások, – és növekvő mértékben – a lakhatás terén az államtól függtek) és a közszolgálati szakmák (orvosok és ápolónők, tanárok, társadalombiztosításban dolgozók, szociális munkások, a tervezők, lakásügyi vezetők és ügyintézők – olyan emberek, akik e szolgáltatások nyújtásából éltek) között jött létre. Ennek a paktumnak a maradványai még mindig láthatók a Munkáspárt ágazati értekezletein (mármost azokban az ágazatokban, ahol még biztosítani tudják a határozatképességet).

Az egyetemek döntő szerepet játszottak ebben a paktumban, mivel a működésük jórészt azon múlt, hogy ezeknek a szakmáknak az utánpótlását biztosították és kutatásokat végeztek az adott területek problémáiról. A 20. század második feléig a brit gazdaság a londoni City kivételével nemigen foglalkoztatott egyetemi végzettségű embereket, legfeljebb csak egy kevés tudóst és mérnököt, akiket technikusokként kezeltek – „on tap but not on top” (a csapnál, de nem a csúcson) volt a helyzetüket szemléltető gyakran használt kifejezés. Még a kormány is csak a tudományos intézeteibe és a karcsú adminisztrációjába vett fel diplomásokat.

Az 1950-es években Metcalfe Brown professzor már azt mondta a hallgatóinak, hogy mindig jóval a bizottságuk összejövetele előtt készítsék el a bizottsági ülés jegyzőkönyvét – de ügyeljenek arra, hogy csak az ülés után adják oda a bizottság tagjainak a feljegyzést. R. A. Butler, a háborús időszak koalíciós kormányának minisztere annak a törvényjavaslatnak az előkészítése során, amiből aztán a nagy Oktatási Törvény lett, évekig tárgyalt püspökökkel, gyülekezetek vezetőivel és a tanári szakma képviselőivel. Aneurin Bevannek a következő kormányból hónapokig kellett tárgyalnia orvosi kollégiumokkal, londoni klinikákkal és az orvosi szakma vezetőivel, mielőtt össze tudta rakni azt a törvényjavasla-

tot, ami később létrehozta az NHS³-t (Nemzeti Egészségügyi Szolgálatot). Mint később elmondta, csak azért sikerült összehoznia a törvényjavaslatot, mert „begtömtem a szájukat arannyal”.

Néha az is fenyegetett, hogy polgárháború tör ki e nagyhatalmú közszolgálati bárók között. (Metcalfé Brown mondta, nem érti, hogy az én tanszékelem oktatói miért pazarolják az idejüket szociális munkások képzésére. „A védőnőim – mondta – az egészet megcsinálhatnák.”). De civil társadalmunk két régi jellemzője bizonyos tájékozódási képességet és társadalmi gyökereket biztosított a rendszernek.

Az egyik a helyi önkormányzat volt, amely olyan terepet biztosított a civil vezetőknek, ahol a közszolgálati szakmák kommunikálni tudtak egymással, új programokat és gyakorlatokat alakíthattak ki, és ahol nagyra tartották őket. A vezető politikusok – Neville Chamberlain, Herbert Morrison, Clement Attlee, Aneurin Bevan és sokan mások – helyi önkormányzati tanácsosként kezdték a pályafutásukat. Sok olyan dolog, amit ma természetesnek veszünk a közszolgáltatásokban, a helyi önkormányzatokban alakult ki: az első közkórházak, tisztavízszolgáltatás, jól működő csatornahálózat, gáz- és elektromos áramszolgáltatás, a később politechnikummokká és egyetemekké váló kollégiumok, jó minőségű szubvencionált bérlakások, veszélyeztetett gyerekekről való gondoskodás, általános középiskolák... mind olyan újítások, amelyek gyakran a központi kormány ellenkezése dacára valósultak meg.

A másik olyan nagy terepet, ahol az összes érintett fél találkozhatott a szociális problémákról alkotott véleményünk megváltoztatására és az általuk képviselt nézetek érvényre juttatására, a parlamenti és egyéb vizsgálóbizottságok jelentették – viktoriánus találmányok, amik még mindig prosperálnak. A bejártot rituálénak megfelelően masszív munkával gyűjtik az adatokat és bizonyítékokat, keresztkérdésekkel bombázzák a tanúk százait, statisztikákat állítanak össze, járják az országot és tanulmányozzák más országok gyakorlatát. Gyakran három évnél is hosszabb ideig tart a munkájuk, így a nagy nyomás alatt levő minisztereknek nagyszerű eszközül szolgáltak arra, hogy a következő választások befejeződéséig jegeljék a zűrösebb problémákat. De a fontosabb tanúk beszámolóit közzétették és kritizálták a nagy példányszámú újságokban és a tudományos szakfolyóiratokban; jelentéseik megjelenése után a bizottságok vezető tagjainak hónapokat kellett annak magyarázatával és védelmével tölteniük, amiket a politikai gyűléseken és a szakmai konferenciákon mondtak az egész országban. E jelentések egy részét figyelmen kívül hagyták, vagy az események túlhaladták őket, de a többiből a társadalmi haladás nagy mérföldkövei lettek. Az egész folyamat – amelynek kutatóként, tanúként, bizottsági tagként és elnökként sokszor részese voltam – sok tanulással szolgálhat a közoktatásban és a szociális reformok születése szempontjából.

³ National Health Service

A közszolgáltatásoktól leginkább függő emberek hangja nemigen hallatszott egyik terepen sem. A helyi önkormányzatok és a nagy nyilvános vizsgálatok egyre nagyobb figyelmet szenteltek a nők, az etnikai kisebbségek, a fogyatékos-sággal élők, a leszbikusok és melegek, az egyedül álló szülők és mások érdekeit képviselő, egyre jobban szervezett nyomásgyakorló csoportok érveinek. Ezek a csoportok azért harcoltak, hogy méltányosabb részt kapjanak az egyenlőtlen társadalom által kínált jó dolgokból. Magát az egyenlőtlenséget nem kérdőjelezték meg. Viszont amikor eljutottak odáig, hogy tényleges cselekvést javasoljanak, a közszolgálati szakmák vezető képviselői megvétózták ezeket a javaslatokat. A nézeteik meghatározták, hogy melyik javaslat érdemelt – és melyik nem – komoly figyelmet.

Az eredmény világosan látható a jegyzőkönyvekben. Az egészségügyi ellátással kapcsolatos, az 1930-as évekig visszanyúló vizsgálatok sorozata egy, a kórházak és a gyógyító orvoslás által uralt NHS-t eredményezett. Az olyan emberek, mint Richard Titmuss, Richard Doll és Gerry Morris, a kezdetektől végzett fél évszázados munkával tudták csak elérni, hogy komolyabb figyelmet fordítsanak a prevencióra és az alapellátásra. A Robbins Jelentés az egyetemek nagyarányú fejlődéséhez vezetett, főleg olyan enyhén hanyatló övezetekben és nagy székességházakkal rendelkező városokban, ahonnan egy nap alatt megjárható volt London oda-vissza vonattal, és így részt tudtak venni a fővárosban tartott szakmai és politikai találkozókön; olyan helyek voltak ezek, ahol a főnökök és a professzorok szeretnek lakni. Egészen addig figyelmen kívül hagyták az oktatási szakértők, például Alan Little és Asher Tropp arra vonatkozó javaslatait, hogy a munkásosztálybeli családok számára kerékpárral és busszal jobban megközelíthető iparvárosi központokban létesítsenek oktatási intézményeket, míg egy generációval később megjelentek a politechnikumok. Mikor a Plowden Bizottság azt ajánlotta, hogy a tanárok munkáját alacsonyabb képzettségű, de a gyerekek segítségéhez jó képességekkel rendelkező asszisztensek segítsék, a Tanárok Országos Szervezete dühös kritikát fogalmazott meg a „felhígulás” veszélyével szemben. Egy generációval később ezt a zárt szakma fenntartását célzó makacs törekvést is sikerült legyőzni.

A történet, amit önöknek mesélek, segít megmagyarázni, hogy miért nem vált valóra annak a 19 éves embernek a reménye, hogy a Munkáspárt 1945-ös győzelme az osztályharc végéhez vezet. Néhány igazságtalanságot tényleg orvosoltak, egyes területeken enyhítették a nélkülözést és a nehézségeket, de a jóléti állam különböző helyszínein, az osztálytermekben és a klinikákon megmaradtak azok a konfliktusok, amik korábban is elválasztották a munkásokat a főnököktől, a parasztokat a földbirtokosoktól, a hatalom nélkülieket a hatalmat birtoklóktól. Sok olyan ember tanúsíthatja ezt, aki nem volt parlamenti vizsgálóbizottság tagja és nem tanít egyetemen. Mindannyian ismerik azt az éneket, ami arra emlékeztet bennünket, hogy „Nem dobhatsz le egy lekváros kenyeret egy húszemeletes ház-

ból⁴. Talán emlékeznek az ilyen bérlakások dohosságáról és nyirkosságáról szóló hivatalos jelentésre, ami arra a következtetésre jutott, hogy a lakások bérlői „túl hevesen lélegeznek”. Nem tudom, ismerik-e a viccet, amit először Easterhouse⁵-ban halottam: „Hogy hívnál száz halott lakásügyi tisztviselőt?” „Kezdetnek...”

Ezek nemcsak városi legendák. Vannak olyan barátaim, akik a város déli részén fekvő, önkormányzati bérlakásokból álló lakótelepen laktak – a lakások ma már a lakók vagy a lakásszövetkezet tulajdonában vannak. Azt mondták nekem: „Mi mindent tudunk a társadalmi kirekesztésről. Munkahelyeket biztosít azoknak az embereknek, akik kirekesztenek bennünket.” Egy körülbelül százfős közösségről van szó, utcájuk a lepusztulás és elnéptelenedés képét mutatta. De átalakították, megváltoztatták az utcát: először segíteni kezdték a támogatásra szoruló szomszédjaikat; utána lenyírták a füvet és a sövényt a házaik körül, megjavították és újrafestették a falakat és a bejárati lépcsőket, és a közösségi tevékenységekbe bevonták a gyerekeiket is. Mindez rengeteg munkába került, minden fizetség nélkül. Ezeknek az embereknek sok szomorú tapasztalata volt a közszolgáltatásokkal és nemigen kaptak segítséget a politikai képviselőiktől sem. Most pedig bezárják a jó kis általános iskolájukat – azon kevés közszolgáltatás egyikét, amiben bíznak – és összevonják számos másikkal egy távoli nagy intézménybe, aminek nincsenek helyi gyökerei. Az iskola körüli zöld teret, ahol az iskolai szünidőkben és nyári estéken a gyerekek játszottak, már kerítéssel vették körül, hogy eladják a területet magánfejlesztőknek és a szomszédos teniszkлубnak, amelynek tagdíjait csak azok engedhetik meg maguknak, akik a közeli villákban laknak. Az osztályharc a szemünk előtt folytatódik. És az állam – amelyet a munkáspárti városi tanács jelenít meg – nem a vesztesek oldalán áll.

A szakmák trónfosztása

A brit ipar generációkon keresztüli képtelensége arra, hogy a legokosabb és legiskolázottabb fiatalokat nyerve meg magának, és sok dolgozó elidegenedése a főnökeiktől és politikai vezetőitől – az 1970-es években az exportiparunk jelentős részének az összeomlásához, a felelős szakszervezeti vezetők elutasításához, a 20 százalékos inflációhoz, „rosszkedvünk teléhez”⁶ és egy újfajta konzervatív kormány visszatéréséhez vezetett.

A közszolgálati szakmákban elkövetett hibák is szerepet játszottak ebben a történetben. A szolgáltatások felhasználói túl gyakran érezték őket idegennek – kompetenciájuk, tiszteletteljes viselkedésük és figyelmességük hiánya miatt. Ami azt jelentette, hogy ezek a szakmák nem eresztettek erős gyökereket azokban

⁴ „Ye cannae fling pieces frae a twenty-story flat”. Részlet az 1960-as években keletkezett The Jeely Piece Song című népszerű skót dalból, ami humoros formában beszél az új szociális lakásépítési politikának a gyerekek étkezési szokásaira gyakorolt hatásáról. (a ford.)

⁵ Glasgow keleti részén levő külváros (a ford.)

⁶ Utalás John Steinbeck könyvére. (a ford.)

a közösségekben, akiknek szolgáltattak. Így amikor Margaret Thatcher rohamot intézett ellenük, és sokan közülünk itt ebben a teremben tiltakoztunk szakszervezeteink és szakmai szervezeteink zászlói alatt, a diákok és egyetemi hallgatók, a tanácsi bérlakásokban élők, az orvosok páciensei és a szociális munkások kliensei nem tartottak velünk. Thatcher észrevette és ki is használta ezt.

A vizsgálóbizottságokat megszüntették – kezdve (természetesen) rögtön a jövedelem és vagyon eloszlását kutató parlamenti vizsgálóbizottsággal. Sir Keith Joseph, Margaret Thatcher legfőbb tanácsadója azt írta, hogy Britanniában nincs szegénység. Ami miatt a szegénység lobby panaszkodik, az nem szegénység, hanem egyenlőtlenség – ennek az áldásos hatásából viszont nem kevesebb, hanem még több kell. A helyi önkormányzatokat gyorsan megfosztották jogosítványuktól. Az egyetemeket olyan értékelési rendszernek rendelték alá, ami ellenőszőnözte a politikai vitákban való részvételüket. A közszolgálati szakmák, amelyek olyan nagy szerepet játszottak ezekben az intézményekben, Thatcher számára a problémát és nem a megoldást jelentették. Korábban Butler és Bevan hónapokig és évekig tárgyalt velük a szükséges reformokról, Kenneth Clark, a Thatcher kormány tagja viszont egyszerűen bejelentette a közszolgálatokat érintő, hosszú évek óta legnagyobb reformokat. A Közszolgálatok vezetői, velünk együtt, Clark „Ma” elnevezésű programjából értesülhettek a terveiről.

A Thatcher kormányok nagymértékben támaszkodtak a politikailag elkötelezett „agytrösztök” tanácsaira, ezekből verbuválták a tanácsadóikat. Ezek az emberek politikai pamfleteteket és véleménycikkeket írtak a konzervatív sajtóba, nem pedig tanulmányokat lektorált szaklapokba. A sikerességüket azzal mérték, hogy a miniszterek hány javaslatukat fogadták el és hány embert alkalmaztak közülük – és nem azzal, hogy a kutató kollégáik hányszor idézték őket a tanulmányaikban. Tony Blair néhány dolgot egészen máshogy csinált, de nem fordította vissza ezeket a politizálási folyamatokban bekövetkezett változásokat. A helyi önkormányzatok tovább gyengülnek, és még több politikai tanácsadót neveznek ki – csak most éppen más politikai színezetű agytrösztökből.

Ebben az új rendszerben konzervatív és munkáspárti kormányok alatt is születtek olyan jó ötletek, amik korábban megtörték volna a közszolgálati szakmák ellenállását. Ugyanakkor ez az új rend a felelős a brit közigazgatás néhány nagy katasztrófájáért is. A fejadó, az az elképzelés, hogy a börtön jó megoldás a problémák kezelésére („a börtön működik”), a Gyermektámogatási Hivatal létrehozásának a körülményei szemléltethetik azokat a reformokat, amelyek alapos vizsgálat, nemzetközi összehasonlítás és jól informált szereplők részvételével folyó nyilvános viták esetén nem születtek volna meg. Közben azoknak az embereknek, akik nem tagjai parlamenti vizsgálóbizottságoknak, vagy nem tanítanak az egyetemeken, még kevesebb esélyük van arra, hogy azokon a parlamenti folyosókon hallathassák a hangjukat, ahol az agytrösztök munkatársai és a politikai tanácsadók működnek.

Új prioritások kialakulása

Lehangolónak tűnhet a történetem. De úgy gondolom, hogy most olyan új fejlemények történnek, amelyek hosszú távon ugyanolyan fontosak lesznek, mint az 1945-ös választásokat követő események. A szegénységgel kapcsolatos történelmi, de ambivalens viszonyunk – egyszer emberi módon segíteni, máskor büntetni akarták őket – változik és előtérbe kerülnek az egyenlőséggel, társadalmi igazságossággal, társadalmi kirekesztéssel, emberi jogokkal és a társadalmi tőkével kapcsolatos kérdések. Az, hogy ilyen sok szót használunk a változások leírására, mutatja, hogy jó néhány kérdéstről van szó. De az eltérő kiindulópontú, különböző érdeklődésű és motivációjú emberek a középponti kérdéseket tekintve egy irányba tartanak.

Először is itt van a „boldogság” központú megközelítés, amely a „szubjektív jólléttel” foglalkozik. Olyan emberek képviselik ezt a felfogást, akik felismerték, hogy a kormányok boldoggá akarják tenni a lakosságukat, de a boldogság nem érhető el egyszerű gazdasági növekedéssel a tulajdonunkban levő javak mennyiségének növelésével. Inkább függ egyrészt attól, hogy mennyire fogadnak be és ismernek el azok a közösségek, amelyekben élünk, másrészt függ a mi saját és más emberek státusza és életszínvonala közötti (tudatos és öntudatlan) összehasonlításoktól.

Másodszor, van egy „környezetvédelmi” felfogás, amelyet azok az emberek képviselnek, akik szerint véges erőforrásokkal rendelkező bolygón élünk, és a szakadatlan gazdasági növekedés mindannyiunk vesztét fogja okozni. Mivel a gazdasági növekedésnek korlátai vannak, többet kell foglalkoznunk azzal, hogy miként osszuk el – a nemzeteken belül és a nemzetek között – azt, amink van. De ezt az üzenetet nem könnyű megértetni a nagymértékben egyenlőtlen társadalmakban, ahol a szegények a túlélésükért küzdenek, a polgártársaiktól elszigetelt gazdagok pedig azzal próbálják igazolni a létezésüket, hogy több és nagyobb házat, ragyogó autókat és ragyogó feleségeket szereznek maguknak.

Harmadszor, van egy „közegészségügyi” alapú érvelés, amelyet azok az emberek képviselnek, akik szerint a gazdagabb országokban az egészség, a várható életkor és a boldogság nem az átlagjövedelemtől vagy a gazdasági növekedés ütemétől függ, hanem a megtermelt javak elosztásától – az egyenlőbb társadalmakban élők egészségesebbek, boldogabbak, jobban bíznak egymásban és kevésbé erőszakosak. A szociális tőke fontosabb a gazdagságnál. Ezeknek a felismeréseknek radikális politikai következményei vannak: első lépésként búcsút kell mondanunk a gazdasági növekedéssel régóta folytatott szerelmi viszonyunknak.

Negyedszer, van egy „kommunitárius” irányzat, olyan emberekkel, akik szerint a helyi csoportokat megerősítve decentralizálni kell a hatalmat, és minden szervezetnek – államinak, önkéntesnek és piacinak – az általuk kiszolgált emberek akarata szerint kell tevékenykedniük, elősegítve, hogy erősebben beágyazódjanak a közösségeikbe és növelve a szociális tőküket. Ez csak úgy érhető el, ha

mindenkit megbecsüléssel és tisztelettel kezelünk, és a társadalmunk által eddig elértnél nagyobb gazdasági és társadalmi egyenlőséget valósítunk meg.

És lehet még egy ötödik motiváció is: az az egyszerű, de szilárd morális meggyőződés, hogy a minden nagyváros utcáin látható nyilvánvaló egyenlőtlenségek szégyent hoznak az országunkra, mindannyiunk számára megalázóak, és hogy ennek véget kell vetni.

Az az állítás, hogy az egyenlőtlenség a nemzet legfontosabb problémája, ami ott húzódik minden olyan egyéb baj mögött, amik ellen küzdünk, első hangzásra talán nem nagyon különbözik a szegénységgel kapcsolatos régi aggályainktól. De míg a szegénység másokra – egy kisebbségre – irányítja a figyelmet, azokra, akik a problémát jelentik, az egyenlőtlenséggel és kirekesztéssel kapcsolatos aggodalmak mindnyájunkat bevonnak a képbe. Kérdéseket kell feltennünk társadalmunk egészének egészségéről, a szegényeket és gazdagokat is beleértve, és fel kell ismernünk, hogy ha nem segítjük polgártársainkat abban, hogy részt vegyenek a társadalom életében, akkor valószínűleg hozzájárulunk a kirekesztésükhöz. Az egyenlőtlenség fontos problémaként való kezelésének politikai következményei és az ezekkel kapcsolatos gondolkodásmód különbözik a szegénységgel kapcsolatos vélekedésektől.

Az érdekvédelmi tanácsadó mozgalom

És most visszatérek Sandra történetéhez, egyéni gondozási tervéhez, és az őt segítő érdekvédelmi tanácsadószolgálathoz. Először is két figyelmeztetés. Egy alapvetően egyenlőtlen társadalom összes igazságtalansága nem orvosolható egy kis támogatással és nem szabad eltúloznunk ennek a mozgalomnak a jelentőségét. Sokkal nagyobb léptékű változásokra van szükség a mai új helyzetben. Másodszor, azok a szervezetek, amikről beszélni fogok, nem az egyedüli érdekvédelmi szervezetek, sokan mások is dolgoznak ezen a területen. Ezzel együtt is elmondható, hogy ez a vállalkozás kicsiben sok mindent megmutat abból a világból, amely felé haladunk.

Nézzük meg először, hogyan kezdődött ez az egész történet. A skót Mentális Egészségügyi Törvénynek az a paragrafusa, amely arra kötelezi a mentális betegségekkel és tanulási nehézségekkel küzdő emberek kezelőit és gondozóit, hogy biztosítsák a pácienseik és gondozottjaik számára a független érdekvédelmi tanácsadószolgálathoz való hozzáférést, bekerült – minden előzetes nyilvános meghallgatás és vita nélkül – a skót parlament elé kerülő törvényjavaslatba. A javaslatot ellenezték vagy kritizálták a helyi önkormányzatok (amelyek azt akarták, hogy az ide szánt pénzt más dolgokra költsék), az orvosok és az ápolónők, akik azt állították, hogy ők már most is a pácienseik érdekében dolgoznak, az Állampolgári Tanácsadó Irodák, akik helyeselték a javaslatot, de ők maguk akarták végezni ezt a tevékenységet, és a Skót Ügyvédi Kamara, amelynek képviselői azt írták, hogy ilyen megnevezést csak ügyvédek használhatnak. Ilyen

szakmai nagyságok sűrű falanxával szemben a javaslat soha sem került volna be a törvénykönyvbe a nyilvános vizsgálóbizottságok, és azt ezeket követő fehér könyvek stb. régi rendszerében.

Hasonló okokból bizonytalan a reform elkövetkező évekbeli sorsa. Mivel nincsenek mély gyökerei a társadalomban és nincsenek mögötte nagyhatalmú érdekcsoportok, egy költségvetési megszorításokra sarkalló gazdasági válság, amihez esetleg társul valamelyik érdekvédelmi tanácsadószolgálatnál kirobbanó botrány, könnyen elfújhatja az egész kezdeményezést. Gondoljunk csak arra, hogyan működik a Lomond and Argyll Érdekvédelmi Tanácsadó Szolgálat (ezt ismerem a legjobban, de sok ehhez hasonló van még). A szolgálatban dolgozók Glasgow nyugati határától Argyll tengerpartjáig és az ez utáni szigetekig húzódó nagy működési területükön sok helyen tartanak képzési tanfolyamokat az önkéntes érdekvédelmi tanácsadóknak. Mára már körülbelül 500 ember végezte el ezeket a tanfolyamokat – sokkal több, mint amennyire a Szolgálatnak szüksége van. A kurzusokat a sérülékeny emberek szükségleteiről és jogairól szóló közoktatásba való befektetésnek tekintik. Részt vettem egy ilyen tanfolyamon és tudom, hogy nagyon jó diákjaik vannak.

A Szolgálat tudatosan az önkéntesei munkájára épít. Az önkéntesek egy rövid képzés után a fizetett alkalmazottak segítségével és irányításával dolgoznak, és a Szolgálat eseteinek valamivel több, mint a felével foglalkoznak. A Szolgálat tapasztalatai szerint minden közösségben van valaki, akihez a szomszédok fordulnak, ha problémájuk támad a hatóságokkal. Ezeket az önkénteseket igyekeznek fellelni, akik aztán némi képzésben részesülnek és támogatást kapnak, fizetik az utazási és telefonköltségeiket. Egyébként pedig továbbra is azt csinálják, amit mindig is csináltak. A klienseik közül sokakat bátorít az az érzés, hogy a támogatójuk „az egyetlen olyan ember azok közül, akikkel találkozom, aki nem kap pénzt azért, hogy meglátogat” – ahogy valaki mondta nekem.

Az önkéntesek a jelenlegi és régebbi klienseikkel együtt részt vesznek a Szolgálat irányító testületében és eljönnek a gyűléseire. Ez is egy meghatározó egalitárius alapelve a Szolgálatnak. A hivatásos szakmabeliek is azt mondják, hogy az önkéntesek könnyen hozzászoktak ahhoz, ahogy a kórházak, az ápolónők, a szociális munkások működnek: ez az a világ, ahonnan sokan jöttek. A laikusok nagyobb valószínűséggel kérdezik meg, hogy „Miért kell ezt így csinálni?” Közben az igazgatóság tagjai, akik maguk nem éltek át mentális zavarokat, nagyobb valószínűséggel tanúsítanak tiszteletet a mentális problémákkal küzdők iránt, ha mindig velük együtt dolgoznak.

Az embereknek nyújtott érdekvédelmi tanácsadás segíti őket abban, hogy sikeresebben birkózzanak meg a meglévő rendszerrel. Mikor a hasonló szükségletű és hasonló tapasztalatokkal rendelkező emberek összejönnek, akkor különböző munkaformákat tudnak elképzelni és megvitatni. Ezért a Szolgálat is csoportokkal dolgozik. Vannak a kórházban kezelt páciensek. Egy másik csoport elkészített egy, a hozzájuk hasonló emberek fejlesztését célzó tervet, amit komolyan tanulmányoztak az adott terület Egészségügyi és Szociális Munka Szolgálatai. Már

meg is hívták őket, hogy segítsenek a közszolgáltatásokban dolgozók képzésében – például a buszsofőröknek nyújtott képzésben, akikben tudatosítani kell, hogy egyes utasaik nem tudnak sietni, és szükségük lehet segítségre a fel- és leszálláshoz, a jegy megvásárlásához, vagy leszálláskor az ajtó megtalálásához.

A Szolgálat legutóbbi éves közgyűlésén egy tucatnyi – tanulási nehézségekkel küzdő – ember eljátszott egy megható és egyúttal vidám kis előadást, ami arról szólt, hogy ki-ki közülük előállt és elmondta, mit szeretne az életében („saját házat”, „egy helyet, ahol összejöhetek a barátaimmal és megihatunk egy italt”, „egy olyan orvost, aki tényleg meghallgat és megpróbál megérteni engem”), majd utána egy közös kórusba álltak össze, hogy együtt mondják el a választ, amit oly gyakran hallanak ezekkel a vágyakkal kapcsolatban: „Hmmm... Hát ez nagyon nehéz lenne!”

Összegezve ezt a rövid vázlatot: a Lomond and Argyll Érdekvédelmi Tanácsadó Szolgálat a többi hozzá hasonlóval együtt alulról történő építkezéssel olyan szolgáltatást nyújt, ami egalitárius, a páciensek szükségleteit és jogait állítja középpontba, és a közösségben gyökerezik. Segítenek jobbat tenni azoknak a hivatásos szolgálatoknak a munkáját, amiktől a klienseik függenek. Az orvosok, ápolónők, szociális munkások és gondozók továbbra is megőrzik a teljes döntéshozatali felelősségüket a munkájukban, de megtanulják (egyenes hamarabb, mások később), hogy jobb döntéseket hoznak, ha gondozottjaik bármit, amit akarnak, magabiztosabban és világosabban tudnak elmondani.

A mentális egészségügyi szolgálataink és a skót parlament történelmében, valamint néhány bátor újító tevékenységében gyökerező véletlen, hogy itt nálunk lett először állami feladattá a független érdekvédelmi tanácsadás biztosítása. De ezzel nem ért véget a történet. Olyan ösvényre léptünk, amelybe sok más út csatlakozhat be – a gondozott gyerekek, a menekültek és menedékkérők, a hajléktalanok és még számos egyéb csoport segítése.

Egyetemi kollégáim előtt állva, beszédem befejezése előtt még meg kell említenem, hogy ez az egész vállalkozás lendületben van és a tőlünk kapott bármilyen segítség nélkül is gyorsan fejlődik. Az érdekvédelmi tanácsadószolgálat azt célzó próbálkozásai, hogy a kutatás, a szakpolitikai elemzés és a képzés terén segítséget kapjon a tudományos közösségtől, nem bizonyultak különösebben sikeresnek. Ezen változtatnunk kell. Olyan számos társadalmi és politikai következménnyel járó új és fontos fejleményről van szó, amiből sokat tanulhatunk. Ha akadémiai tagokként olyan emberekkel dolgozunk együtt, mint Sandra és az öt gondozók, a skót társadalomban gyakrabban kerülünk majd a befogadók és ritkábban a kirekesztők közé.

Összegzés

Országunk megtanulta, hogy egyedül sem a piac, sem az állam nem képes egy tisztességes társadalom létrehozására. Ha a kettő közül bármelyik túlságosan megerősödik, abból rossz dolgok sülnek ki. Tisztelnünk kell az embereket, segítenünk kell őket abban, hogy élni tudjanak a jogaikkal, főleg azokat, akik legjobban függnek a közszolgáltatásoktól. Újfajta szakmaiságra van szükségünk, ami a közösségben gyökerezik – nem olyanra, ami elkülönül a laikusoktól, hanem ami az önkénteseket és a szakmai szolgáltatások használóit a vállalkozás fontos szereplőiként kezeli. Azét a vállalkozásét, amelynek célja egy egyenlőbb és bajtársiasabb társadalom megvalósítása, ami egyúttal egészségesebb, iskolázottabb és hatékonyabb is lesz.

Yeats sötét soraival kezdtem, ahogy visszatekintett arra a korszakra, amelyben felnőttem. Előre tekintve remélem, hogy Robert Burns lesz a vezetőnk.

Azért is, azért is,
jön az a kor, azért is,
midőn testvér lesz mindenütt
az ember, csak azért is!
(Jékely Zoltán fordítása)

Fordította: Nyilas Mihály